

KRAJOBRAZ KULTUROWY JAKO KATEGORIA ZABYTEKÓW I JEGO SPECYFIKA

Cultural landscape as a category of monuments and its specificity

*Lidia Klupsz**

SUMMARY: Cultural landscape is the most recently established category of historic sites. It has been functioning in Poland since 1990 and was mentioned for the first time in UNESCO documents in 1992. Its dual structure distinguishes it from other typology groups. As per the definition provided in the act of law, cultural landscape is an area shaped by natural factors and human activities. This field covers not only natural elements but also products of civilization. Clear and unambiguous criteria for classifying cultural landscapes according to the results of their valorisation

have not been implemented into historical preservation yet. This results in difficulties in preserving and protecting cultural landscapes in Poland. Under the provisions of the European Landscape Convention, Polish government is obliged to take actions aimed at assessing landscape values. Therefore, there is a chance to resolve the stalemate.

KEY WORDS: historic monuments and sites, cultural landscape, culture park, Polish listed monument, landscape protection, landscape valorisation

Polska pionierem w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego

Pod koniec XX wieku (koniec lat 80-tych i lata 90-te) Polska należała do czołówki europejskiej, a nawet światowej w dziedzinie ochrony krajobrazu kulturowego.

Złożyło się na to kilka czynników. Przede wszystkim należały do nich prace teoretyczne dotyczące krajobrazu i koncepcji systemu ochrony krajobrazu Polski¹ prowadzone od lat 50-tych na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, gdzie w Katedrze Planowania Przestrzennego powstał Zakład Projektowania Przestrzeni Zielonych kierowany od 1956 r. przez prof. Zygmunta Nováka,

* Lidia Klupsz, National Heritage Board
<https://orcid.org/0000-0001-9061-8872>

¹ Należą do nich między innymi wydawane podręczniki dotyczące badania, ochrony i kształtowania krajobrazu, a wśród nich:

- Novák Zygmunt, Przyrodnicze elementy planowania regionalnego i udział w nim architekta, Kraków 1950.
- Bogdanowski Janusz, Łuczyńska-Bruzda Maria, Novák Zygmunt, Architektura krajobrazu, PWN, Warszawa–Kraków 1973.
- Bogdanowski Janusz, Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu, Ossolineum, Wrocław 1976.

a od 1961 r. przez prof. Gerarda Ciołka². Od 1963 r. prace te były kontynuowane pod kierownictwem prof. Gerarda Ciołka w utworzonej Katedrze Planowania Krajobrazu oraz w Zakładzie Planowania i Ochrony Krajobrazu kierowanym do 1967 r. przez prof. Zygmunta Nováka, a później przez prof. Janusza Bogdanowskiego. Profesor Janusz Bogdanowski jako dyrektor Instytutu Architektury Krajobrazu na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, a później kierownik Katedry Teorii Architektury Krajobrazu i Kompozycji Ogrodowej wraz ze swoimi współpracownikami rozwijał teorie poprzedników, w wyniku czego została opracowana metoda studium krajobrazowego JARK-WAK³ wykorzystywana między innymi w badaniach dotyczących waloryzacji krajobrazu kulturowego Polski oraz wypracowaniu zasad jego ochrony.

Duże znaczenie w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego miała również działalność Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu kierowanego przez dr Andrzeja Michałowskiego oraz dobra atmosfera panująca w drugiej połowie lat 90-tych odnośnie ochrony krajobrazu kulturowego, o czym świadczy poparcie idei ochrony krajobrazu kulturowego przez Generalnego Konserwatora Zabytków, którym w latach 1995–1999 był prof. Andrzej Tomaszewski. Tak korzystne okoliczności doprowadziły do utworzenia w 1995 r. V Programu MKiS „Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego”. Przewodniczącym Programu został najwybitniejszy specjalista w tej dziedzinie, jakim był prof. Janusz Bogdanowski, a Sekretariat oraz koordynację prac prowadził Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu pod kierownictwem dr Andrzeja Michałowskiego.

Już w 1990 r. w polskiej ustawie o ochronie dóbr kultury znalazł się zapis uznający krajobraz kulturowy za dobro kultury oraz ustalający formy jego ochrony⁴.

W dokumentach międzynarodowych „krajobraz kulturowy” pojawił się dwa lata później. W 1992 r. UNESCO uznało krajobraz kulturowy za dziedzictwo, a Konwencja Światowego Dziedzictwa stała się pierwszym międzynarodowym instrumentem prawnym uznającym i chroniącym krajobraz kulturowy w wyniku przyjęcia przez Komitet ds. Światowego Dziedzictwa podczas swojej XVI sesji wytycznych dotyczących wpisywania krajobrazów kulturowych na Listę Światowego Dziedzictwa⁵. W dokumencie UNESCO krajobrazy kulturowe zostały określone jako „ilustracja ewolucji społeczeństw i sposobu osiedlania się na przestrzeni dziejów zależnie od fizycznych ograniczeń lub korzyści wynikających ze środowiska naturalnego oraz oddziaływania czynników społecznych, ekonomicznych i kulturowych”⁶.

Obecnie, po prawie dwudziestu latach, od kiedy rozważamy i realizujemy ochronę krajobrazu kulturowego, sytuacja nie jest już tak optymistyczna i Polska traci pozycję lidera, szczególnie, w sytuacjach gdy odnosimy się do działań praktycznych dotyczących ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego. Wynika to między innymi ze zmian ustrojowych, innego podejścia do

² Wolski Przemysław, *Nauczanie architektów krajobrazu w Polsce*, w *Dydaktyka*, Artykuł Problemowy, Biblioteka Cyfrowa Politechniki Krakowskiej, s. 28, http://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i3/i7/i2/r372/WolskiP_Nauczanie_Architektow.pdf z dnia 19 września 2016 r.

³ Bogdanowski Janusz, *Metoda jednostek i wnętrza architektoniczno-krajobrazowych w studiach i projektowaniu*, Kraków 1990.

⁴ Art. 1 pkt 3 ustawy z dnia 19 lipca 1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz. U. 1990 Nr 56, poz. 322.

⁵ Nazwa i pisownia zgodna z nazwą i pisownią przyjętą przez Polski Komitet ds. UNESCO – <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/> z dnia 19 września 2016 r.

⁶ <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/kryteria> z dnia 10 czerwca 2016 r.

własności, w szczególności do własności prywatnej, lobby różnych grup nacisku i przede wszystkim z powodu braku edukacji szeroko rozumianego społeczeństwa.

Krajobraz kulturowy jako kategoria zabytków i jego klasyfikacja w rozumieniu ustawy o ochronie dóbr kultury

Kategoria „krajobraz kulturowy” należy do najmłodszych kategorii zabytków, ponieważ pojęcie „krajobraz kulturowy” pojawiło się w ustawodawstwie polskim w 1990 r.⁷ zaraz po transformacji ustrojowej związanej z wyborami czerwcowymi w 1989 r. Krajobraz kulturowy znalazł się na ostatnim, dwunastym miejscu wśród przedstawionych w ustawie pod względem rzeczowym potencjalnych przedmiotów ochrony⁸, dóbr kultury zwanych w ustawie „zabytkami”, po wymienionych w szczególności⁹:

- dziełach budownictwa, urbanistyki i architektury, niezależnie od ich stanu zachowania, jak historyczne założenia urbanistyczne miast i osiedli, parki i ogrody dekoracyjne, cmentarze, budowle i ich wnętrza wraz z otoczeniem oraz zespoły budowlane o wartości architektonicznej, a także budowle mające znaczenie dla historii budownictwa;
- obiektach etnograficznych, jak typowe układy zabudowy osiedli wiejskich i budowle wiejskie szczególnie charakterystyczne oraz wszelkie urządzenia, narzędzia i przedmioty będące świadectwem gospodarki, twórczości artystycznej, pojęć, obyczajów i innych dziedzin kultury ludowej;
- dziełach sztuk plastycznych, takich jak rzeźby, malarstwo, dekoracja, grafika i iluminatorstwo, rzemiosło artystyczne, broń, stroje, numizmatyka i sfragistyka;
- pamiętkach historycznych, jak militaria ruchome, pola bitew, miejsca upamiętnione walkami o niepodległość i sprawiedliwość społeczną, obozy zagłady oraz inne tereny, budowle i przedmioty związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi lub z działalnością instytucji i wybitnych osobistości historycznych;
- obiektach archeologicznych i paleontologicznych, jak ślady terenowe pierwotnego osadnictwa i działalności człowieka, jaskinie, kopalnie prądziejowe, grodziska, cmentarzyska, kurhany oraz wszelkie wytwory dawnych kultur;
- obiektach techniki i kultury materialnej, jak stare kopalnie, huty, warsztaty, budowle, konstrukcje, urządzenia, środki transportu, maszyny, narzędzia, instrumenty naukowe i wyroby szczególnie charakterystyczne dla dawnych i nowoczesnych form gospodarki, techniki i nauki, gdy są unikatami lub wiążą się z ważnymi etapami postępu technicznego;
- rzadkich okazach przyrody żywej lub martwej, jeżeli nie podlegają przepisom o ochronie przyrody;
- materiałach bibliotecznych, jak rękopisy, autografy, iluminacje, starodruki pierwodruki, druki-unikatki i inne cymelia, mapy, plany, nuty, ryciny, inne zapisy obrazu lub dźwięku, instrumentaria, oprawy;

⁷ Art. 1 pkt 3 ustawy z dnia 19 lipca 1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz. U. 1990 Nr 56, poz. 322.

⁸ Art. 5 pkt 12 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz. U. 1962 Nr 10 poz. 48.

⁹ Art. 5 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz. U. 1962 Nr 10 poz. 48.

- kolekcjach i zbiorach, posiadających wartość artystyczną lub historyczną jako całość, niezależnie od rodzaju i wartości poszczególnych składników, jeżeli nie wchodzą w skład narodowego zasobu archiwalnego;
- pracowniach i warsztatach wybitnych twórców i działaczy, jak również dokumentach i przedmiotach związanych z ich życiem i działalnością;
- innych przedmiotach nieruchomości i ruchomych, zasługujących na trwałe zachowanie ze względu na ich wartość naukową, artystyczną lub kulturalną;

Zgodnie z zapisami znowej ustawy z 1990 r. o ochronie dóbr kultury, „krajobraz kulturowy” jako nowa kategoria „zabytków” mógł podlegać ochronie „w formie ustanawianych stref ochrony konserwatorskiej, rezerwatów i parków kulturowych”¹⁰.

Krajobraz kulturowy mógł być również, jak każdy inny zabytek, wpisany do rejestru zabytków.

Krajobraz kulturowy o wybitnych walorach, sklasyfikowany jako zabytek nieruchomy o szczególnej wartości dla kultury narodowej, na wniosek właściwego ministra do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, mógł zostać uznany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za pomnik historii¹¹.

Najbardziej wartościowe krajobrazy kulturowe uznane za pomniki historii, mogły być przedstawione Komitetowi Światowego Dziedzictwa¹² w celu wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa i objęcia ich ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego¹³.

Zapisy te były formą klasyfikacji krajobrazów kulturowych (można tę klasyfikację określić jako domyślną, ponieważ nie była wprost sformułowana), pośrednio wartościującą krajobrazy kulturowe ze względu na prezentowane walory poprzez zaliczenie ich do kategorii zabytków wpisanych do rejestru zabytków, a bardziej wartościowych, do kategorii pomników historii, natomiast wybitnie wartościowych, do kategorii najwyższej – kategorii Światowego Dziedzictwa.

Należy podkreślić, że na początku lat 90-tych dążono do wypracowania zintegrowanej ochrony kulturowo-przyrodniczej i dlatego w ustawie o ochronie dóbr kultury pojawiły się kategorie ochrony odpowiadające obowiązującym w tym czasie kategoriom ochrony w ustawie o ochronie przyrody. Rezerваты kulturowe były odpowiednikami rezerwatów i parków narodowych, parki kulturowe – parków krajobrazowych, a strefy ochrony konserwatorskiej odpowiadały obszarom chronionego

¹⁰ Art. 5 pkt 12 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. 1962 Nr 10 poz. 48.

¹¹ Art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. 1962 Nr 10 poz. 48. Pisownia zgodna z art. 6 nieobowiązującej już ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz. U. 1962 Nr 10 poz. 48. oraz z art. 15 obowiązującej ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 (zapisem opracowanym na podstawie: Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z 2015 r. poz. 397, 774.) <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031621568> z dnia 14 września 2016 r.

¹² Art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. 1962 Nr 10 poz. 48.

¹³ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r., Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191.

krajobrazu¹⁴.

Mankamentem ustawy o ochronie dóbr kultury i przyczyną nikłej w praktyce realizacji ochrony krajobrazu kulturowego były niedostatki w samej ustawie dotyczące braku definicji „krajobrazu kulturowego” jako kategorii zabytku, oraz braku definicji poszczególnych form ochrony, a także nieuchwalenie aktów wykonawczych precyzujących zasady ustanawiania stref ochrony konserwatorskiej, rezerwatów i parków kulturowych, chociaż propozycje takich dokumentów zostały wypracowane i przedstawione w 1995 r. w *Kuryerze Konserwatorskim*¹⁵. Zgodnie z nimi:

- Rezerwat kulturowy miał być formą ścisłej ochrony krajobrazu umożliwiającą zachowanie unikatowych wartości kulturowych. Rezerваты kulturowe mogłyby być ustanawiane w wyjątkowych przypadkach, kiedy zachodziłaby konieczność ochrony szczególnie rzadkich lub wysokich wartości architektoniczno-krajobrazowych. Celem ustanawiania rezerwatów kulturowych miało być możliwie pełne zachowanie historycznego programu użytkowania obiektów i terenów oraz poddanie ich pod fachową opiekę wyspecjalizowanych zarządców państwowych. Krajobrazy kulturowe kwalifikujące się do objęcia ochroną w postaci rezerwatu kulturowego powinny byłyby spełniać następujące kryteria: prezentować unikatowe wartości kulturowe oraz dobrze zachowane historyczne formy krajobrazu, utrzymanie których wymagałoby ścisłej ochrony oraz charakteryzować się nieskomplikowaną sytuacją własnościową.
- Park kulturowy miał być formą ochrony krajobrazu umożliwiającą zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w jednoczesnym powiązaniu z ochroną środowiska przyrodniczego. Parki kulturowe mogłyby być ustanawiane przy obejmowaniu ochroną znacznych obszarów o charakterystycznym typie kulturowo-przyrodniczym, w analogii do przyrodniczych parków krajobrazowych. Celem ustanawiania parków kulturowych miała być potrzeba zachowania ciągłości tradycji krajobrazów polskich oraz umożliwienie ich rozwoju w zgodności z tradycjami regionów. Krajobrazy kulturowe kwalifikujące się do objęcia ochroną przy zastosowaniu parku kulturowego powinny byłyby spełniać następujące kryteria: prezentować wyjątkowe wartości kulturowe, złożoność struktury, zdolność do samoregulacji (tzn. przedstawiać „systemowy” charakter krajobrazu oraz wiążącą się z tym konieczność włączenia lokalnych społeczności do ochrony wraz z całą strefą praktyk społecznych).
- Strefa ochrony konserwatorskiej krajobrazu kulturowego mogłaby być ustanawiana w następujących trzech przypadkach:
 1. W celu utrzymania określonych warunków przyrodniczych, widokowych, funkcjonalnych, itd. w otoczeniu cennego zabytku. Zachodziłaby tu potrzeba nie dopuszczenia do powstawania niekontrolowanych lokalizacji obiektów budowlanych oraz uaktywniania się jakichkolwiek czynników destrukcyjnych w sąsiedztwie zabytku. W tej sytuacji strefa

¹⁴ Michałowski Andrzej, Zwiech Tomasz, *Zasady ochrony krajobrazu kulturowego (projekt przygotowany w ramach prac Rady Ochrony Zabytków). Wyznaczenie, ustanawianie stref ochrony konserwatorskiej, rezerwatów i parków kulturowych oraz zarządzanie nimi*, w: *Kurier Konserwatorski*, Biuletyn Państwowej Służby Ochrony Zabytków Nr 6, Warszawa, 27 marca 1995 r., s. 26.

¹⁵ *Ibid.*, s. 26.

- pełniłaby funkcję buforu, „otuliny”.
2. W celu uwzględnienia szerokiego kontekstu terytorialnego układu obiektów zabytkowych, kiedy zachodziłaby potrzeba ukazania historycznych powiązań. Podobnie jak w poprzedniej sytuacji i tu strefa byłaby zastosowana jako instrument ochrony obiektu chronionego, a na jej terytorium obowiązywałby pewien reżim ochronny, który byłby jednakże ukierunkowany przede wszystkim na wzmacnianie i dopełnianie ochrony układu obiektów zabytkowych.
 3. W celu ochrony krajobrazów cennych z punktu widzenia dóbr kultury, na przykład tradycyjnego rozłogu pól czy też terenów historycznych kopalń lub wyrobisk. W tej sytuacji strefa byłaby tworzona jako autonomiczny obiekt chroniony, a nie bufor czy „otulina”, jak w dwóch wyżej opisanych przypadkach.

W okresie obowiązywania znowelizowanej ustawy o ochronie dóbr kultury od 1990 r. do 2003 r. bardzo rzadko korzystano z możliwości ochrony krajobrazu kulturowego. Pomimo braku przepisów wykonawczych, podjęto jednak próby tworzenia parków kulturowych. W 2002 r. powstał Forteczny Park Kulturowy w Srebrnej Górze¹⁶ oraz Park Kulturowy Fortyfikacji Miejskich „Twierdza Gdańsk”¹⁷.

W tym czasie tylko jeden zabytek został wpisany do rejestru w kategorii krajobrazu kulturowego. Wpis ten z dnia 12 sierpnia 1998 r. dotyczył krajobrazu kulturowego południowej części wsi Poręba Żegoty położonej w województwie krakowskim¹⁸.

Pomimo małej popularności w Polsce obejmowania ochroną tej kategorii zabytków, jeden z krajobrazów kulturowych, jeszcze przed decyzją o uznaniu jego najwyższej wartości oraz przyznaniu najwyższego stopnia ochrony w skali kraju w postaci uznania za pomnik historii, został najwyżej oceniony w skali światowej i znalazł się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Tym krajobrazem był krajobraz kulturowy Kalwarii Zebrzydowskiej wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 1999 r. jako manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy¹⁹, a dopiero w 2000 r. krajobrazowy zespół manierystycznego parku pielgrzymkowego w Kalwarii Zebrzydowskiej został sklasyfikowany jako krajobraz szczególnie cenny dla kultury narodowej

¹⁶ Uchwała nr 42/VII/2002 Rady Gminy Stoszowice z dnia 20.06.2002 w sprawie ustanowienia Fortecznego Parku Kulturowego w Srebrnej Górze jako formy ochrony prawnej krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi.

¹⁷ Uchwała nr LIII/1653/2002 Rady Miasta Gdańska z dnia 26 września 2002 roku w sprawie: zmiany Statutu jednostki budżetowej Gminy Miasta Gdańsk – Parku Kultury i Wypoczynku „GRODZISKO” w Gdańsku, przy ul. 3 Maja 9. W uzasadnieniu powołano się na przepisy ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. z 1999, Nr 98, poz. 1150), zgodnie z którymi park kulturowy jest formą prawną przewidzianą ustawą. Późniejsze uchwały zmieniły charakter instytucji. Obecnie Park Kulturowy Fortyfikacji Miejskich „Twierdza Gdańsk” jest zakładem budżetowym działającym w branży kulturalnej. Rodzaj świadczonej przez nią działalności został w Europejskiej Klasyfikacji Działalności sklasyfikowany jako: Działalność muzeów oraz konserwacja miejsc i budynków historycznych.

¹⁸ Wpis do rejestru zabytków woj. krakowskiego nr A-729 z dnia 12.08.1998 r. – Krajobraz kulturowy południowej części wsi Poręba Żegoty.

¹⁹ <http://whc.unesco.org/en/news/165/>, <http://whc.unesco.org/archive/1999/whc-99-conf209-22e.pdf> z dnia 19 września 2016 r.

poprzez uznanie go za pomnik historii przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej²⁰.

Walory krajobrazu kulturowego zdecydowały również pośrednio w przypadku uznania za pomniki historii zespołów staromiejskich, takich jak Gdańsk – miasto w zasięgu obwarowań z XVII wieku²¹, Kraków – historyczny zespół miasta²², Toruń – Stare i Nowe Miasto²³, Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem²⁴, Wrocław – zespół historycznego centrum²⁵, Zamość – historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku²⁶ i Kazimierz Dolny – jako zespół zabytkowy „Kazimierz Dolny” obejmujący miasteczko Kazimierz Dolny wraz z Mięćmierzem, Albrechtówką, Za Dębem, Lasem Miejskim i Jeziorszczyzną (cały obszar zawierający się w trójkącie zamkniętym od pn.–zach. brzegiem Wisły i wchodzący w skład Kazimierskiego Parku Krajobrazowego)²⁷.

Krajobraz kulturowy jako kategoria zabytków i jego klasyfikacja w rozumieniu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

W 2003 roku weszła w życie nowa ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²⁸. Nowe przepisy dały także możliwość ochrony krajobrazu kulturowego bez względu na stan zachowania, jako zabytku nieruchomego, lecz tym razem znalazł się on na pierwszym miejscu (w odróżnieniu od ostatniej pozycji w ustawie poprzedniej), przed następującymi wymienionymi w szczególności w ustawie kategoriami zabytków nieruchomych²⁹:

- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,

²⁰ Kalwaria Zebrzydowska – krajobrazowy zespół manierystycznego parku pielgrzymkowego został uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 30 października 2000 r.

²¹ Gdańsk – miasto w zasięgu obwarowań z XVII wieku, zostało uznane za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r.

²² Kraków – historyczny zespół miasta został uznany za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r.

²³ Toruń – Stare i Nowe Miasto zostały uznane za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r.

²⁴ Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem został uznany za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku.

²⁵ Wrocław – zespół historycznego centrum uznano za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r.

²⁶ Zamość – historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku uznany został za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r.

²⁷ Kazimierz Dolny został uznany za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r.

²⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

²⁹ Art. 6 ust. 1. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

Nowa ustawa, w przeciwieństwie do poprzedniej, zdefiniowała „krajobraz kulturowy”³⁰, przedstawiając tę kategorię zabytków jako obiekt o dwoistej strukturze kulturowo-przyrodniczej, co ze względu na tę specyfikę (zawartość wytworów cywilizacyjnych i elementów przyrodniczych), odróżniało ją pozostałych grup typologicznych zabytków nieruchomych.

Do roku 2015 obowiązywała definicja określająca „krajobraz kulturowy” jako „przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”³¹. Natomiast po wejściu w życie tzw. ustawy krajobrazowej³², tj. od dnia 11 września 2015 r. „krajobraz kulturowy” definiowany jest jako „postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka”.

Definicja ta nawiązuje do definicji „krajobrazu” przedstawionej w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³³, która brzmi podobnie. Zgodnie z nią „krajobraz” jest określane jako „postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka”. Jest ona z kolei wzorowana na definicji „krajobrazu” przedstawionej w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej³⁴, którą RP przyjęła, ratyfikowała i potwierdziła 24 czerwca 2004 r. i w ten sposób zobowiązała się do jej przestrzegania. Definicja „krajobrazu” uznana przez Europejską Konwencję Krajobrazową, która określa „krajobraz” jako „obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich³⁵” jest wzorem dla obowiązujących w naszym kraju w różnych aktach prawnych definicji krajobrazu.

W Polsce ochrona krajobrazu kulturowego w dalszym ciągu nie jest realizowana w zadawalającej skali, ponieważ i tym razem wraz z nową ustawą nie pojawiły się jednoznaczne, jasne zapisy umożliwiające wartościowanie i związaną z tym klasyfikację krajobrazów. Intencje ustawodawcy w tym zakresie można pośrednio wywnioskować analizując zapisy odnoszące się do form ochrony zabytków³⁶. Podobnie jak w przypadku pozostałych kategorii zabytków nieruchomych, krajobraz kulturowy może być chroniony w formie wpisu do rejestru zabytków, poprzez uznanie za

³⁰ Art. 3 pkt 14 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

³¹ Ibid.

³² Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (ogłoszona 2015-06-10, weszła w życie 2015-09-11), Dz. U. z 2015 r., poz. 774, 1688.

³³ Art. 2 pkt 16e) ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. z 2015 r., poz. 199 i 443.

³⁴ Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., D. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98.

³⁵ Art. 1 a. Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, sporządzonej we Florencji dnia 20 października 2000 r., Dz. U. 2006 r. Nr 14, poz. 98.

³⁶ Art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

pomnik historii, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, albo też w sposób szczególny, zarezerwowany tylko dla tej kategorii zabytków, poprzez utworzenie parku kulturowego. W tym przypadku, ustawodawca decydując się wyłącznie na jeden rodzaj ochrony krajobrazu kulturowego w formie parków kulturowych, rezygnując z występujących w poprzedniej ustawie form ochrony w postaci rezerwatów kulturowych oraz stref ochrony krajobrazu kulturowego, jeszcze bardziej odstąpił od idei wartościowania i waloryzacji krajobrazów kulturowych i ich klasyfikacji.

W obecnej sytuacji klasyfikacja krajobrazów kulturowych może być prowadzona z zastosowaniem pośrednich środków i możliwości, jakie daje ustawa, poprzez wyznaczenie krajobrazów kulturowych chronionych w skali kraju i ich gradację poczynając od wpisu do rejestru zabytków, przez uznanie za pomnik historii aż do wpisania najbardziej wartościowych krajobrazów kulturowych na Listę Światowego Dziedzictwa.

Nieco inaczej należy interpretować klasyfikację krajobrazów kulturowych chronionych poprzez utworzenie parków kulturowych, ponieważ tego typu forma ochrony adresowana jest do samorządów lokalnych i realizowana jest na najniższym poziomie samorządowym w gminach. Samorządy lokalne same decydują o wyborze najwartościowszych ze swojego punktu widzenia krajobrazów kulturowych do ochrony w postaci parków kulturowych. Z całą pewnością krajobrazy te są klasyfikowane jako najwartościowsze na poziomie lokalnym, na obszarze gminy, lub związku gmin, jednak trudno je klasyfikować i porównywać w skali kraju, ponieważ nie zostały ustalone jednoznacznie kryteria wyboru krajobrazów kulturowych do ochrony w formie ustanawiania parków kulturowych. Zgodnie z zapisami ustawowymi, nie przeszkadza to jednak w uznawaniu za pomniki historii najcenniejszych krajobrazów o szczególnej wartości dla kultury, chronionych w postaci parków kulturowych. Jako pomniki historii mogą być one w dalszej kolejności przedstawiane Komitetowi Światowego Dziedzictwa do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa³⁷.

Znowelizowana w 2015 r. ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w przeciwieństwie do wersji poprzedniej, bardziej szczegółowo określa zasady ochrony krajobrazu kulturowego w formie parku kulturowego. Natomiast zmiany w ustawie wprowadzone tzw. ustawą krajobrazową, formułują precyzyjniej zasady powoływania i funkcjonowania parku kulturowego tworzonego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów

³⁷ Art. 15 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej³⁸. W celu realizacji ochrony na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione odpowiednio zakazy i ograniczenia³⁹.

Do chwili obecnej powołane zostały jedynie 34 parki kulturowe różnego typu, z czego dwa uznano za utworzone niezgodnie z prawem i w związku z tym przestały funkcjonować⁴⁰. W ostatnich latach obserwowana jest tendencja ochrony krajobrazu kulturowego centrów miast historycznych poprzez tworzenie na ich terenie parków kulturowych. Dwa z nich, Kraków i Wrocław zostały uznane wcześniej, bo w 1994 r. za pomniki historii, co jednak nie zagwarantowało utrzymania w należyтым stanie historycznego charakteru centrów tych miast. Tworząc parki kulturowe obejmujące centra miast historycznych, władze samorządowe walczą z nieuporządkowanym zagospodarowaniem ulic oraz z reklamami niszczącymi charakter zabytkowego miasta. Cele te między innymi przyświecały

³⁸ Art. 16 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej;
 - 1a. Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia;
2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1;
3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.
4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem;
5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony;
6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

³⁹ Art. 17 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:
 - 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
 - 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
 - 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1 (Art. 12. 1. Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.);
 - 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
 - 4) składowania lub magazynowania odpadów.
2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131–134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232, z późniejszymi zm.).

⁴⁰ Uwaga ta dotyczy Parku Kulturowego Chwarszczany oraz Zwierzynieckiego Parku Kulturowego.

powołaniu w 2010 r. Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie, w 2014 r. Parku Kulturowego Stare Miasto we Wrocławiu, a w 2015 r. Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej w Łodzi oraz Parku Kulturowego obszaru ulicy Krupówki w Zakopanem.

Obserwując skuteczność ochrony historycznych centrów miast przed nieuporządkowaniem poprzez tworzenie parków kulturowych, kolejne samorządy planują powołanie następnych tego typu obszarów chronionych między innymi Parku Kulturowego Stare Miasto w Olsztynie, Parku Kulturowego Nowa Huta i Parku Kulturowego Podgórze w Krakowie oraz Parku Kulturowego Stare Miasto w Poznaniu.

Rozważając w skali kraju problematykę ochrony krajobrazu kulturowego w klasie zabytku wpisanego do rejestru, należy stwierdzić, że nie jest dostateczna. W okresie obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do dnia dzisiejszego do rejestru zabytków zostały wpisane tylko dwa obszary chronione jako krajobraz kulturowy. Jest to wpis do rejestru zabytków krajobrazu kulturowego Fortu 44 Tonie⁴¹ w Krakowie z 2010 roku oraz z ostatniego czasu wpis do rejestru zabytków krajobrazu kulturowego części Wyspy Giżyckiej położonego na przedpolach Twierdzy Boyen w Giżycku⁴².

Więcej krajobrazów kulturowych bezpośrednio zostało sklasyfikowanych jako pomnik historii. Cztery z spośród 48 obiektów uznanych za pomnik historii od 2003 r. tzn. od momentu wejścia w życie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami należą do kategorii krajobrazu kulturowego. Zaliczają się do nich: Góra Św. Anny – komponowany krajobraz kulturowo-przyrodniczy uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 14 kwietnia 2004 roku, Łęknica – Park Mużakowski, park w stylu krajobrazowym uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 14 kwietnia 2004 roku, Kotlina Jeleniogórska – pałace i parki krajobrazowe Kotliny Jeleniogórskie uznane za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 20 września 2011 roku, Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 16 lutego 2015 r.

W okresie obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami za najbardziej wartościowy krajobraz kulturowy, nie tylko w skali krajowej ale także światowej, został uznany Park Mużakowski wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa w 2004 r. jako obiekt transgraniczny⁴³.

Diagnoza – kategoryzacja i klasyfikacja krajobrazu kulturowego

W ustawodawstwie polskim „krajobraz kulturowy” jest zdefiniowany i istnieje jako kategoria zabytków, co pozwala na jego ochronę w różnych formach określonych ustawą.

„Krajobraz kulturowy” jako kategoria zabytku różni się od pozostałych, grup typologicznych dwoistością struktury, ponieważ zgodnie z definicją stanowi „postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowaną w wyniku

⁴¹ Wpis do rejestru zabytków woj. małopolskiego nr A-1192/M z dnia 18.01.2010 r. – Krajobraz Kulturowy, Fort „Tonie” – czerwony most, schron, bateria B-3, sieć dróg fortecnych, cmentarz choleryczny oraz zieleń.

⁴² Wpis do rejestru zabytków woj. warmińsko-mazurskiego nr A-4626 z dnia 09.03.2016 r. – Krajobraz kulturowy części Wyspy Giżyckiej położony na przedpolach Twierdzy Boyen w Giżycku.

⁴³ <http://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-26e.pdf> z dnia 19 września 2016 r.

działania czynników naturalnych i działalności człowieka”.

Ten skomplikowany, dwoisty charakter struktury powoduje trudności w zrozumieniu, badaniu, ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego wymagającego interdyscyplinarnego podejścia.

Krajobrazy kulturowe podlegające w Polsce ochronie prezentują różne klasy i wartości od lokalnych, poprzez regionalne, krajowe aż do najwybitniejszych o walorach w skali światowej. Nie istnieją jednak jednoznaczne, obowiązujące kryteria klasyfikacji krajobrazów kulturowych.

Klasyfikacja krajobrazów kulturowych często realizowana jest intuicyjnie, pośrednio, poprzez decyzje dotyczące form ochrony (wpis do rejestru zabytków jest już nobilitacją wartości krajobrazu kulturowego, uznanie za pomnik historii dotyczy krajobrazów cennych o szczególnej wartości dla kultury, a wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa świadczy o wybitnych wartościach w skali światowej).

Zbyt mało krajobrazów kulturowych chronionych jest na poziomie ogólnokrajowym poprzez wpis do rejestru zabytków i uznanie za pomnik historii. Świadczy to o braku wiedzy oraz właściwego rozeznania w zakresie walorów polskich krajobrazów kulturowych i ich wartościowania prowadzącego do klasyfikacji.

Mając na względzie bogactwo krajobrazów kulturowych w Polsce, ochrona tej kategorii zabytków jest niewystarczająca nie tylko na poziomie krajowym, ale również na poziomie lokalnym, samorządowym. Obecnie w Polsce funkcjonują tylko 32 parki kulturowe, co nie jest imponującą liczbą. Świadczy to o niskiej świadomości władz lokalnych.

Parki kulturowe są szansą dla ochrony i kształtowania krajobrazu w Polsce, pod warunkiem, że władze gminne poważnie potraktują zadania w tym zakresie i zgodnie z ustawą oraz bez zwłoki (co nie jest wymagane ustawowo) uchwalą i zatwierdzą plany ochrony parku kulturowego oraz sporządzą miejscowe plany zagospodarowania, jak również powołają jednostki zarządzające.

Obawy budzi niebezpieczeństwo braku stabilności ochrony krajobrazu kulturowego na poziomie lokalnym poprzez możliwość wprowadzania zmian oraz ograniczeń ochrony w uchwałach, a nawet unieważnienia uchwał powołujących parki kulturowe.

Negatywnym zjawiskiem jest koniunkturalizm polityczny i brak ciągłości w gminnej polityce ochrony krajobrazu kulturowego oraz częste krótkowzroczne uleganie lobby inwestorskiemu.

Obecnie w Polsce dominuje kierunek tworzenia parków kulturowych w miastach, obejmujących przestrzeń historycznych centrów. Działania te mają na celu przede wszystkim uporządkowanie przestrzeni miejskiej, co jest często rozumiane jako walka z nielegalnymi reklamami i stoiskami handlowymi.

Takie ograniczone przede wszystkim do ochrony wartości kulturowych rozumienie krajobrazu kulturowego prowadzi do zagubienia istoty walorów zabytku jakim jest krajobraz kulturowy, który ma dwoisty charakter, ponieważ stanowi przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka, zawierającą oprócz wytworów cywilizacji także równie ważne elementy przyrodnicze.

Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego to coś więcej niż tylko walka o estetykę, zewnętrzne uporządkowanie i ład przestrzenny, bowiem krajobraz kulturowy jest bytem dynamicznym, kształtowanym przez czynniki przyrodnicze i działalność człowieka, a nie bytem statycznym, tylko „postrzeganym przez człowieka”. Wiąże się on nawet z wartościami niematerialnymi, o czym w polskim prawodawstwie nie ma mowy.

Ochrona krajobrazu kulturowego zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

powinna być również realizowana poprzez ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego⁴⁴. Ustalenia te nie zawsze gwarantują skuteczną ochronę krajobrazu kulturowego, ponieważ nawet najlepsze, ale fasadowe zapisy w planach miejscowych nie zastąpią prawidłowych, rzeczywiście realizowanych działań praktycznych.

Wnioski – kierunki działań

Właściwe jest utrzymanie w ustawodawstwie polskim kategorii zabytku „krajobraz kulturowy” łącznie z obowiązującą definicją, nie tylko dlatego, że kategoria ta istnieje w dokumentach międzynarodowych ratyfikowanych przez RP, a definicja jest zgodna z duchem tych dokumentów, ale również ze względu na dotychczasowe doświadczenia i potrzeby krajowe.

Obowiązująca definicja „krajobrazu kulturowego” powinna być szeroko upowszechniona ze szczególnym wskazaniem na skomplikowaną dwoistość charakteru struktury krajobrazu kulturowego, przestrzeni zawierającej elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowanej w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Skuteczna ochrona krajobrazu kulturowego Polski może być prowadzona tylko na podstawie znajomości wartości zabytku, dlatego też działania te powinny być poprzedzone klasyfikacją krajobrazu kulturowego (podziałem na grupy wartości) zgodnie z wcześniej przyjętymi kryteriami.

Dla celów ochrony sklasyfikowanego krajobrazu kulturowego, konieczne jest wypracowanie i przyjęcie do stosowania w skali całego kraju jednej, weryfikowalnej metody waloryzacji krajobrazu kulturowego umożliwiającej porównanie wartości krajobrazowych i przeprowadzenie klasyfikacji krajobrazów oraz podzielenie ich na grupy wartości. Cechy takie posiada np. metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych JARK-WAK stosowana z powodzeniem już od wielu lat w różnych częściach Polski.

Najcenniejsze krajobrazy kulturowe Polski powinny być chronione na poziomie krajowym np. zgodnie z obowiązującym prawem, co najmniej poprzez wpis do rejestru zabytków lub uznanie za pomnik historii (ze względu na duże walory tych zabytków, nie powinno się decyzji o ich ochronie pozostawiać władzom gminnym, które ulegając różnym presjom często zmieniają powzięte wcześniej uchwały). Obecnie możliwości te są prawie niewykorzystywane (uwaga ta szczególnie dotyczy wpisów krajobrazu kulturowego do rejestru zabytków).

Najcenniejsze reliktowe krajobrazy kulturowe⁴⁵ (wytypowane zgodnie z definicją i wytycznymi UNESCO) powinny bezwzględnie podlegać administracji państwowej, co dawałoby większą gwarancję ich ochrony.

W celu wyboru najcenniejszych krajobrazów kulturowych do objęcia ochroną, powinien być

⁴⁴ Art. 7 pkt 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

⁴⁵ „Krajobraz reliktowy (skamieniały) jest jednym z tych, w których proces ewolucji zakończył się w przeszłości, nagle lub w ciągu dłuższego czasu. Jego znaczące cechy szczególne są jednak wciąż widoczne w materialnej formie” za: <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/kryteria/> z dnia 19 września 2016 r.

wykonany audyt krajobrazów kulturowych w Polsce, na podstawie zatwierdzonych kryteriów. Może być on częścią audytu krajobrazowego wymaganego przez ustawę o zagospodarowaniu przestrzennym.

Przy wyborze najwartościowszych polskich krajobrazów do ochrony, należy stosować standardy UNESCO, takie jak w przypadku wpisywania krajobrazów kulturowych na Listę Światowego Dziedzictwa. Definicje i wytyczne UNESCO są pełniejsze od polskich, a polskich standardów obecnie brakuje.

Należy utrzymać parki kulturowe jako formę ochrony krajobrazu kulturowego, o której decydują władze gminne, ponieważ obliguje to samorządy lokalne do przejęcia odpowiedzialności za jakość krajobrazu kulturowego oraz umożliwiazgodnie z ustawą, zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej⁴⁶.

Utworzenie parku kulturowego może też być szansą dla cennego krajobrazu kulturowego o szczególnej wartości dla kultury, ponieważ:

- w dalszej kolejności można uznać ten krajobraz za pomnik historii⁴⁷,
- a następnie nawet przedstawić Komitetowi Światowego Dziedzictwa wnioski o wpis pomnika historii na Listę Światowego Dziedzictwa w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego⁴⁸.

W przypadku ochrony krajobrazu kulturowego należy dążyć, zgodnie z ustawą⁴⁹, do powiązania ochrony walorów kulturowych i przyrodniczych (co zostało w ostatnich czasach praktycznie zarzucone), ale takie zintegrowanie ochrony, jak to, które było proponowane w latach 90-tych XX stulecia, nie jest już możliwe ze względu na zbyt duże zmiany w ustawodawstwie polskim, także tym, powiązanych z prawem unijnym.

Obecnie można wprowadzić mocniejszą ochronę krajobrazu kulturowego poprzez umieszczenie najwartościowszych krajobrazów kulturowych, zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w grupie krajobrazów priorytetowych definiowanych jako „krajobrazy szczególnie cenne dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, i jako takie wymagające zachowania lub określenia zasad i warunków ich kształtowania”⁵⁰.

W celu ochrony krajobrazu kulturowego w większym stopniu należy wykorzystać narzędzia, jakie daje Europejska Konwencja Krajobrazowa z 2000 r.⁵¹ ratyfikowana przez Polskę w 2004 r. Pozwólą one na identyfikację i ocenę krajobrazów kulturowych oraz realizację zadań Konwencji, którymi są:

⁴⁶ Art. 16 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

⁴⁷ Art. 15 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

⁴⁸ Art. 15 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

⁴⁹ Art. 3 pkt 14 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

⁵⁰ Art. 2 pkt 16f ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. z 2015 r. poz. 199 i 443.

⁵¹ Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., Dz. U. 2006 nr 14 poz. 98.

- prowadzenie polityki w zakresie krajobrazu;
- realizowanie celu jakości krajobrazu;
- promowanie ochrony, gospodarki i planowania krajobrazu;
- organizowanie współpracy europejskiej w zakresie zagadnień dotyczących krajobrazu.

Niezbędne jest też podjęcie działań edukacyjnych dotyczących krajobrazu kulturowego w bardzo szerokim zakresie, obejmujących przede wszystkim dzieci i młodzież, a także grupy zawodowe związane z kształtowaniem krajobrazu, w tym planistów i architektów oraz decydentów, polityków i urzędników różnych szczebli. Jest to działanie długoterminowe, które pozytywne skutki może przynieść w dalszej perspektywie. Jest jednak konieczne do natychmiastowego podjęcia w celu zachowania najcenniejszych polskich krajobrazów dla przyszłych pokoleń.

Bibliografia:

1. Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r, Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98.
2. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r., Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191.
3. Kurier Konserwatorski, Biuletyn Państwowej Służby Ochrony Zabytków Nr 6, Warszawa, 27 marca 1995 r.
4. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. 1962 Nr 10 poz. 48.
5. Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz. U. 1990 Nr 56 poz. 322.
6. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz. U. z 2015 r., poz. 774, 1688.
8. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. z 2015 r. poz. 199 i 443.
9. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, Dz. U. z 2013 r. poz. 1232, z późn. zm.
10. Zahariasz Agata, Zwierzyniecki Park Kulturowy w Krakowie, w Czasopismo Techniczne, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Biblioteka Cyfrowa Politechniki Krakowskiej, z. 1-A/2008, s. 77–99.